

The Image of Napoleon in the National Historiographies of the Eastern European States /

Образ Наполеона в національних історіографіях країн Східної Європи

Ukrainian Historical Review /
Український історичний огляд
Issue 1 / Вип. 1 (2022) 19-38.

DOI: 10.47632/2786-717X-2022-1-19-38

УДК 94(438)“18”:929(44) „17/18”

ORCID ID0000-0001-9753-2414

Dariusz Nawrot

prof. dr hab.

Silesian university

dariusz.nawrot@us.edu.pl

NAPOLEON BONAPARTE AND RETABLISSEMENT OF POLISH STATE

This work aims to rethink the historiographic image of Napoleon's attitude to the idea of the Polish Kingdom's creation, which inspired the next generations of Poles after the final partition of the Polish-Lithuanian Commonwealth. The author has attempted to verify the existing myth regarding the attitude of the French emperor to the Polish question based on archival and published sources and the most important scholarly works, both past and contemporary. Polish historiography frequently followed Napoleon's legend created in the 19th century while assessing his activities in the Polish question. This legend, which arose under conditions of foreign rule, was an expression of the revolt of a conquered nation, which sought ways to return to independence, cultivating faith in the effective French support in the struggle for freedom. The next generations of historians either considered the patriotic function of the Napoleonic tradition in Polish society, which their publications were supposed to foster and develop, either rejected it or even fought against it. This article analyses the policy of Napoleon during the so-called first Polish war of 1806–1807, the war with Austria in 1809, but especially the so-called Second Polish War in 1812, when the idea of creating the Kingdom of Poland experienced some progress. New evidence relating, among

other things, to the events in the eastern part of the former Polish-Lithuanian Commonwealth in 1812 allows to reconstruct Napoleon's actual policy on the Polish question during his confrontation with Russian Tsar Alexander I in a new way. Based on them were outlined the political intentions and expectations of the French emperor concerning the Duchy of Warsaw and the interim government of Lithuania created under the French protectorate. In the case of Napoleon's victory, this policy would result in the reconstruction of the Polish and Lithuanian states, which, although not covering all the lands of the former Polish-Lithuania Commonwealth, would undoubtedly be a significant difference from the inconsistent decision made in Tilsit. The defeat of the French emperor in the war with Russia prevented the implementation of this plan.

Dariusz Nawrot
prof. dr hab.
uniwersytet Śląski

NAPOLEON BONAPARTE A ODBUDOWA PAŃSTWA POLSKIEGO

Polska historiografia oceniając działania Napoleona Bonaparte w sprawie polskiej wielokrotnie ulegała ukształtowanej w przeciągu XIX wieku legendzie cesarza Francuzów. Legendzie, która tworzyła się w okresie niewoli i jak pisał Andrzej Zahorski, była objawem buntu pokonanego narodu, który dążył do odzyskania niepodległości, wierząc w skuteczną pomoc francuską w walce o wolność¹. Legendzie – dziś własności powszechnej – wyrastającej najpierw wśród szlachty i mieszczaństwa, a dopiero wraz ze wzrostem świadomości narodowej wśród ludu, do której emocjonalny stosunek na przestrzeni ostatnich dwóch wieków można uznać za barometr suwerenności. Ukształtowana przez taką legendę cesarza Francuzów “Napoleońska Polska”, była wskazaniem drogi dla tych wszystkich, którzy poszukiwali potwierdzenia dla pozytywnej odpowiedzi na pytanie: “Bić się czy nie bić?”

Można więc zaryzykować stwierdzenie, że kolejne pokolenia historyków albo pamiętały przede wszystkim o patriotycznej funkcji tradycji napoleońskiej wśród społeczeństwa polskiego, którą ich prace miały chronić i kultywować, albo ją odrzucały, a nawet zwalczały. W dodatku, bardzo często w poszczególnych okresach ostatnich dwóch wieków dziejów narodu polskiego, tradycja napoleońska kształtowana była przez historyków, zwolenników różnych opcji politycznych,

¹ A. Zahorski. *Z dziejów legendy napoleońskiej w Polsce*. Warszawa 1971, s. 6–7.

z punktu widzenia realizacji bieżących zadań. Obraz epoki napoleońskiej ulegał więc zniekształceniu poprzez dostosowywanie go do aktualnych potrzeb, a materiał źródłowy, bardzo często ten sam, był podstawą do formułowania skrajnie przeciwnych ocen. Obok białej legendy zaistniała czarna, której początek w nauce dał Joachim Lelewel, a która opisywała doświadczenia epoki napoleońskiej, jako przestrożę dla Polaków².

W efekcie w świadomości społecznej w Polsce legenda Napoleona utrwaliła się w czarnym lub białym wydaniu, pod wpływem poglądów politycznych autorów prac historycznych, ale także w dużej mierze w zależności od stanu stosunków polsko-francuskich w XIX i XX wieku. Do tradycji napoleońskiej sięgano chętnie w okresie powstań narodowych i związanej z nimi nadziei na pomoc znad Sekwany czy zbliżenia polsko-francuskiego w okresie 20-lecia międzywojennego. Silnie promieniowała wtedy biała legenda, by w okresie zawiedzionych nadziei ustąpić czarnemu obrazowi epoki. Raz wskazywano na Napoleona jako na wskrzesiciela Polski, drugi raz widziano w nim tyrana szafującego hojnie polską krwią, który nigdy nie spłacił długu zaciągniętego wobec Polaków. W podobny sposób oceniano epokę Legionów Polskich i Księstwa Warszawskiego. W Księstwie raz widziano początek kształtowania się nowoczesnego narodu, okres postępowych zmian społecznych, innym razem widziano w jego dziejach głównie bezceremonialny wyzysk francuski. Z jednej strony, legenda napoleońska – jak pisał Marcei Handelsman – była w świadomości narodowej późniejszym refleksem krótkiego okresu walki i nadziei, zamkniętego w formule sprowadzającej wszystko do osoby Napoleona³. Z drugiej strony – jak podkreślił Andrzej Nieuważny – Napoleon postrzegany przez Polaków jako wcielenie Zachodu i jego polityki wobec Polski, wyrażał także zawiedzione nadzieje i kompleksy. Wśród wielu rodziło to pytanie, czy byliśmy dla cesarza Francuzów tylko mięsem armatnim, fantastami zapatrzonymi w gwiazdę obcego władcy, czy też dzięki Napoleonowi przeżyliśmy wielki zryw narodowy, który choć poniósł klęskę zdecydował o uznaniu istnienia narodu polskiego? Ale jak dalej zauważa Andrzej Nieuważny, trwałość legendy napoleońskiej nad Wisłą i Niemnem nie podlega dyskusji, “Wszak Polacy jako jedyni na świecie śpiewają o Bonapartym w narodowym hymnie”⁴.

Można przewrotnie powiedzieć, że także w przypadku polskiej historiografii spełniło się więc proroctwo Stendhala w odniesieniu do oceny roli Napoleona, że jego historię za pięćdziesiąt lat będzie trzeba pisać na nowo rok po roku. Zawarty w dziełach historyków ładunek emocjonalny zapładniał i kształtował wyobrażenia popularyzatorów historii, będąc podstawą wyboru barwy w jakiej przedstawiali

² Ejust. *Spór o Napoleona we Francji i w Polsce*. Warszawa 1974, s. 6.

³ M. Handelsman. *Napoleon a Polska*. Warszawa 1914.

⁴ A. Nieuważny. *My z Napoleonem*. Wrocław 1999, s. 7–9.

dzieje napoleońskie w popularnych i łatwych powieściach, opowiadaniach, poezji, piosenkach, obrazach i rysunkach oraz filmach, tak naprawdę kształtujących świadomość szerokich warstw społeczeństwa. I choć na początku XXI wieku odzegnujemy się powoli od uproszczonej romantycznej wizji historii, mającej tendencje do biało-czarnych podziałów, żyjemy pośród ukształtowanych przez nią symboli odzwierciedlających te jednostronne spojrzenia⁵.

Niewiele brakowało a opowieść o Napoleonie Bonaparte i Polakach zawierałaby się w historii polskich Legionów, walczących po trzecim rozbiórze Rzeczypospolitej we Włoszech i Legii Nadwiślańskiej bijącej się nad Renem. W ocenie najwybitniejszego znawcy dziejów Legionów Jana Pachonńskiego, generał Bonaparte, godząc się na formowanie polskich oddziałów we Włoszech, nie mógł nie doceniać korzyści wynikających z demoralizacji armii austriackiej, z której jeńcy i dezercerzy stanowili trzon polskich legii. Doceniał też waleczność polskiego żołnierza i przekonał się do samego wodza Legionów, generała Jana Henryka Dąbrowskiego, który wbrew słowom Józefa Sułkowskiego, nie okazała się kondotierem i sprzedawczykiem, ale prawym obywatelem i sprawnym dowódcą⁶.

Jednak ostateczny kryzys idei legionowej po traktacie w Luneville z 1801 r. i tragedia polskich żołnierzy na San Domingo, mogła zakończyć ten epizod polskich dziejów, który sprowadzałby się do opowieści o polskich zawiedzionych nadziejach na odzyskanie ojczyzny w bojach u boku niewdzięcznej Republiki Francuskiej. Ale stało się inaczej. W 1806 r. Fryderyk Wilhelm III po klęsce swoich wojsk w starciu z Wielką Armią Napoleona w bitwach Jeną i Auerstedt oraz stracie Berlina, odrzucił możliwość zawarcia pokoju ze zwycięskim cesarzem Francuzów, licząc na pomoc nadciągających ze wschodu wojsk rosyjskich Aleksandra I. W odpowiedzi Napoleon wydał rozkazy o przekroczeniu linii Odry. W konsekwencji 1 listopada oddziały francuskie wkroczyły na ziemie polskie zaboru pruskiego. Rozpoczęła się "pierwsza wojna polska".

Jeszcze 3 listopada 1806 r. ukazała się w Berlinie słynna odezwa, wezwanych na początek kampanii do boku Napoleona, generała Jana Henryka Dąbrowskiego i Józefa Wybickiego, twórców Legionów Polskich na ziemi włoskiej. Po klęsce idei legionowej przez kilka ostatnich lat nie mieli oni nadziei na podniesienie sprawy polskiej przez cesarza Francuzów. Teraz, Wybicki świadomy szansy, jaką stworzyła klęska Prus, wezwał rodaków do powstania u boku zwycięskich wojsk

⁵ Jak pisał znakomity historyk Wacław Sobieski, cechą legendy historycznej jest przedstawianie postaci lub wydarzeń w barwach przesadnie jasnych lub przesadnie ciemnych, posługiwanie się przy tym antytezami, a legendzie towarzyszy zawsze tendencja umoralniająca, spełniająca przy tym rolę dydaktyczną i wychowawczą, między innymi przez oddziaływanie emocjonalne na czytelnika. Podstawą legendy nie jest prawda, ale określona konkretnymi potrzebami politycznymi lub społecznymi tendencja. Legenda żyje tak długo, jak długo aktualna jest tendencja, która ją zrodziła (W. Sobieski. *Legenda historyczna // Ejsud. Studia Historyczne*. Lwów – Warszawa 1912, s. 177–186).

⁶ J. Pachonński. *Legiony Polskie 1794–1807. Prawda i legenda*, t. 1. Warszawa 1969, s. 181–184.

francuskich⁷. Nie ma wątpliwości, że polska insurekcja na ziemiach zaboru pruskiego miała w intencji Napoleona utrudnić marsz rosyjski na zachód, na pomoc Fryderykowi Wilhelmowi III, a i stanowić mogła ważny atut w rękach cesarza Francuzów w czasie przyszłych rokowań pokojowych. Poparcie Polaków było też nie bez znaczenia dla ułatwienia aprowizacji wkraczającym na ziemie dawnej Rzeczypospolitej oddziałom Wielkiej Armii. Zaś nowo powstałe polskie oddziały mogły uzupełnić szeregi wojsk francuskich, coraz bardziej oddalających się od swojej ojczyzny i borykających się z utrudnionym dostępem do rezerw ludzkich. Odezwa Dąbrowskiego i Wybickiego miała więc z jednej strony pobudzić entuzjazm Polaków, z drugiej, nie prowokować konfliktu z neutralną wówczas Austrią, a z trzeciej strony, nie wiązać cesarzowi rąk przy zawieraniu pokoju ewentualnymi zbyt daleko idącymi deklaracjami w sprawie polskiej. By mieć pewność poparcia ze strony Polaków Napoleon zamierzał sprowadzić do swojego boku także Tadeusza Kościuszkę, ale Najwyższego Naczelnika z 1794 r. zniechęcił właśnie brak wyraźnych deklaracji cesarza Francuzów w sprawie odbudowy dawnej Rzeczypospolitej⁸.

Na początku listopada 1806 r. Dąbrowski i Wybicki rozsyłali listy do zaufanych i wpływowych Polaków w zaborze pruskim. Zapowiadali w nich możliwość odrodzenia narodu i podkreślali jak wielkie znaczenie dla sprawy polskiej będzie miało przyjęcie wojsk francuskich i samego Napoleona. Wkrótce Dąbrowski i Wybicki ruszyli w ślad za Francuzami do Wielkopolski. Nie zostali jednak wyposażeni w żadne oficjalne pełnomocnictwa do organizowania na wyzwolonych terenach polskich władz i oddziałów wojska. Ich obawy o postawę Polaków rozwiały się 6 listopada, w czasie triumfalnego wjazdu do Poznania. Widok wiwatujących rodaków musiał napawać entuzjazmem i dawał szanse na mobilizację społeczeństwa zaboru pruskiego po stronie Napoleona. Potwierdzały to pierwsze doniesienia o wyzwalaniu kolejnych obszarów Wielkopolski od mniejszych komend pruskich i usuwaniu lokalnych urzędników⁹. Kres pruskich rządów z entuzjazmem przyjęła przede wszystkim średnia i drobna szlachta oraz mieszczaństwo. Ruszyła do walki zarówno młodzież, nawet z najbogatszego ziemiaństwa, jak i starzy kościuszkowscy weterani. Dąbrowski wydał nawet odezwę wzywającą do zachowania spokoju i porządku, co miało uspokoić wszystkich obawiających się wówczas rewolucyjnej anarchii. Równocześnie Wybicki zaczął tworzyć struktury polskiej administracji, która

⁷ *Archiwum Wybickiego* / wyd. A. M. Skałkowski, t. 2. Gdańsk 1950, s. 28–32; J. Wybicki. *Życie moje*. Wrocław 2005, s. 316–317; W. Zajewski. *Józef Wybicki*. Warszawa 1983, s. 180–181; J. Pachonński. *Generał Jan Henryk Dąbrowski 1755–1818*. Warszawa 1981, s. 400–405.

⁸ B. Szyndler. *Tadeusz Kościuszko 1746–1817*. Warszawa 1991, s. 340–345; E. Halicz. *Geneza Księstwa Warszawskiego*. Warszawa 1962, s. 140–150; J. Czubaty. *Księstwo Warszawskie (1807–1815)*. Warszawa 2011, s. 64–68.

⁹ J. Czubaty. *Księstwo Warszawskie*, s. 70–72; B. Grochulska. *Księstwo Warszawskie*. Warszawa 1991, s. 17–20; M. Loret. *Między Tylżą a Jeną (1806–1807)*. Warszawa 1902, s. 27–30; J. Pachonński. *Generał Jan Henryk Dąbrowski*, s. 406–410.

miała zapewnić pobór podatków, furazu, żywności, ale i funkcjonowanie poczty oraz organizację szpitali i magazynów dla nadciągających oddziałów Wielkiej Armii oraz dla pierwszych nowo sformowanych oddziałów Wojska Polskiego. Brakowało jednak pieniędzy, a i nie wszyscy rodacy obawiając się zmiennych kolei wojny, chcieli otwarcie wystąpić przeciwko Fryderykowi Wilhelmowi III. W ich ocenie Napoleona dopiero czekało decydujące starcie z nadciągającą armią Aleksandra I¹⁰.

Już 27 listopada na rogatekach Warszawy pojawili się pierwsi francuscy kawalerzyści, a ich przejazdowi towarzyszył wybuch entuzjazmu mieszkańców miasta, z którego dwa dni wcześniej ewakuowali się Prusacy. Ulice rozbłysły światłami. Żołnierzy wrywano sobie na kwatery, pojono i karmiono bez żadnej zachęty. Następnego dnia do Warszawy wkroczyły kolejne pułki francuskiej kawalerii z korpusu odwodowego jazdy marszałka Joachima Murata. Mieszkańcy nadal z wdzięcznością witali wyzwolicieli, a kiedy wieczorem do miasta wjeżdżał sam marszałek, wiwatowano na jego cześć, gwizdami witając wyjeżdżającemu mu naprzeciw, w mundurze kawalerii narodowej, księcia Józefa Poniatowskiego. Była to kara za niepatriotyczne zachowanie w czasach pruskiego zaboru. Marszałek Murat pominął jednak ten incydent w raporcie do Napoleona, koncentrując uwagę na euforii, która towarzyszyła powitaniu Francuzów. Dopiero po kilku dniach, gdy napływowi nowych pułków Wielkiej Armii zaczęły towarzyszyć żołnierskie ekscesy, a wyzwolicieli zaczęli zachowywać się jak zwycięzcy, entuzjazm powitania uległ ostudzeniu¹¹.

Sam cesarz Francuzów pojawił się w Warszawie w nocy z 18 na 19 grudnia 1806 r., jedynie w towarzystwie swojego mameluka, unikając uroczystego powitania. To zachowanie Napoleona wynikało z przyjętej postawy i niechęci do udziału w kolejnych – przygotowanych już przez Józefa Wybickiego – polskich manifestacjach na jego cześć, w których zamierzano witać go jako “Mściciela” i “Zbawcę”¹². W tych dniach dla Napoleona ważniejsze było rozprawienie się ze zbliżającymi się ponownie do Warszawy wojskami rosyjskimi pod dowództwem Leontiego Bennigseny. Już raz w końcu listopada ofensywa korpusów marszałków Davouta i Murata odepchnęła Rosjan od Warszawy. Umożliwiło to Francuzom przekroczenie Wisły. Teraz zagrożony ofensywą Napoleona, Benningsen ponownie wycofał się na linię rzeki Wkry, ale zwycięstwo Davouta w nocnym boju pod Czarnowem umożliwiło zepchnięcie Rosjan na Pułtusk i Gołymin. Napoleon liczył na okrążenie wojsk rosyjskich między Wkrą a Narwią. Po krwawych bitwach z 26 grudnia 1806 r., tocznych w błocie i w śnieżycach, Rosjanie wycofali się do Prus Wschodnich, a Na-

¹⁰ “Dał nam przykład Bonaparte”. *Wspomnienia i relacje żołnierzy polskich 1796–1815*, t. 1 / red. R. B. Bielecki, A. Tyszka. Kraków 1984, s. 134.

¹¹ M. Kukiel. *Dzieje oręża polskiego w epoce napoleońskiej*. Poznań 1912, s. 112–117; J. Czubaty. *Księstwo Warszawskie*, s. 80–83; Ejusd. *Warszawa 1806–1815. Miasto i ludzie*. Warszawa 1997, s. 23–25; J. Skowronek. *Książę Józef Poniatowski*. Wrocław – Warszawa 1984, s. 110–111; J. Tulard. *Murat*. Gdańsk 2002, s. 110–112.

¹² A. Potocka. *Pamiętniki*, t. 1. Warszawa 1898, s. 94.

oleon 1 stycznia 1807 r. wydał rozkaz o przejściu Wielkiej Armii na leża zimowe pod Warszawą, przerwane kontrofensywa rosyjską zakończoną nierozstrzygniętą i krwawą bitwą pod Iławą Pruską 8 lutego 1807 r.¹³

Dopiero w połowie stycznia 1807 r. Napoleon powołał w Warszawie Komisję Rządzącą, która służyć miała wykorzystaniu potencjału wyzwolonych ziem zaboru pruskiego do ostatecznego zwycięstwa nad armią Aleksandra I i resztkami wojsk pruskich. W działaniu Komisji Rządzającej wyraźnie uwidoczniło się dążenie do tworzenia niezbyt rozbudowanej administracji napoleońskiej, a cały wysiłek i aktywność nowych organów cesarz Francuzów kierował na zapewnienie Wielkiej Armii utrzymania spokoju na tyłach, maksymalnego zaopatrzenia, a nawet uzupełnienia szeregów żołnierskich na zapleczu wielkich działań wojennych. Napoleon nie dawał przy tym Polakom ze swej strony żadnych gwarancji trwałej egzystencji politycznej, z ostatecznym rozstrzygnięciem czekając do zawarcia pokoju¹⁴. Pamiętać więc należy – co podkreśla Jarosław Czuby – że cena jaką przyszło zapłacić za napoleońską szansę nie była mała, a energia, poświęcenie i wytrwałość, jaka wykazali wówczas mieszkańcy dawnej Rzeczypospolitej i dzisiaj budzą podziw¹⁵.

Kampania 1807 r. została rozstrzygnięta późną wiosną. 27 maja skapitulował Gdańsk, oblegany przez wojska pod dowództwem François Lefebvre'a. Sukces ten umożliwił kolejną ofensywę Wielkiej Armii Napoleona na terenie Prus Wschodnich. Uderzenie francuskie w początkach czerwca doprowadziło do nierozstrzygniętego starcia pod Lidzbarkiem Warmińskim, ale zmusiło Bennigseną do wycofania swej armii w kierunku Frydlandu i odsłonięcia drogi na Królewiec. 14 czerwca 1807 r. w zakolach rzeki Łyny doszło do kolejnej wielkiej bitwy obu armii. Francuzi pozostali panami pola walki, z którego w chaosie, spotęgowanym przeprawą przez rzekę, wycofywały się na wschód pokonane oddziały rosyjskie. Po zwycięstwie pod Frydlandem, w kierunku Litwy, której mieszkańcy szykowali się do powstania, śladem braci z Wielkopolski, Mazowsza i Nowego Śląska, ruszyły także, obok armii Napoleona, oddziały wojska polskiego pod dowództwem generałów Henryka Dąbrowskiego i Józefa Zajączka. Aleksander I mając naprzeciwko swych pokonanych wojsk zwycięską Wielką Armię, a za plecami groźbę kolejnego polskiego powstania, zmuszony był rozpocząć rokowania pokojowe zakończone zawarciem pokoju w Tylży¹⁶.

¹³ G. Lechartier. *Manewr na Pułtusk*. Oświęcim 2011, s. 199–217; A. Nieuważny. *Napoleon na Mazowszu. Bitwy pod Pułtuskim i Gołyminem 1806–1807*. Pułtusk 2007, s. 48–58.

¹⁴ W. Fiszerowa. *Dzieje moje własne i osób postronnych*. Warszawa 1988, s. 303; J. Goclon. *Polska na królu pruskim zdobyta. Ustrój, administracja i sądownictwo doby Komisji Rządzającej w 1807 roku*. Wrocław 2002, s. 47, 104–105.

¹⁵ J. Czuby. *Księstwo Warszawskie*, s. 113.

¹⁶ J. Arnold, R. Reinertsen. *Triumf Napoleona. Kampania frydlandzka 1807 roku*. Oświęcim 2012, s. 217–243; J. Jasiński, S. Skowronek. *Wschodniopruskie kampanie Napoleona. Wielka Armia i wojska polskie w 1807 roku. Historia, tradycja, legendy*. Olsztyn 2007, s. 141–150; D. Nawrot. *Litwa i Napoleon w 1812 roku*. Katowice 2008, s. 36–40.

Aleksander, decydując się na rokowania pokojowe z Napoleonem w Tylży, szedł za głosem brata Wielkiego Księcia Konstantego i sporego grona swych doradców. Car dostrzegał niezadowolenie panujące w wojsku rosyjskim po klęsce pod Frydlandem, lękał się powstania chłopskiego, gdyby Napoleon, wkraczając na ziemie rosyjskie, podjął działania mające na celu uwolnienie ludu z poddaństwa, ale przede wszystkim obawiał się wybuchu insurekcji na Litwie oraz innych obszarach guberni zachodnich. W tej sytuacji, jak wyraził się Aleksander w rozmowie z Aleksandrem Kurakinem w Szawlach, instynkt samozachowawczy zmusił go do zmiany kierunku polityki, wobec czego zdecydował o podjęciu rozmów o zawarciu pokoju, a jeśli zaszłaby taka potrzeba – nawet w sprawie sojuszu z Napoleonem. W efekcie, skończyło się na utworzeniu Księstwa Warszawskiego z ziem II i III rozbioru pruskiego, a car mógł stwierdzić: “Przynajmniej nie będzie Polski, ale jakieś śmieszne Księstwo”¹⁷. Trudno nie zgodzić się przy tym z opinią Jarosława Czubatego, że utworzenie Księstwa Warszawskiego było przede wszystkim korzystne dla Napoleona, ponieważ unikając bezpośredniego zaangażowania, doprowadził do utworzenia wysuniętej na wschód “marchii cesarstwa”, państwa, za pomocą którego w razie potrzeby mógł szachować politycznie i militarnie rozbiorców Rzeczypospolitej: Rosję, Austrie i Prusy¹⁸.

Pierwsze wieści z Tylży Polacy przyjęli z rozczarowaniem. Nastroje te potwierdzał Jean Dubouchet w raporcie dla Charlesa Talleyranda z 4 sierpnia 1807 r. z Warszawy, informując, że Polacy nie rozumieją, jak mogło dojść do tak wielkiej rozbieżności między rzeczywistością a obietnicami Napoleona i ofiarnością społeczeństwa. Obywatele z Galicji oraz z Litwy i z innych ziem pod zaborem rosyjskim pytali “[...] co mamy czynić dalej, my, którzy porzuciliśmy domy i majątki, aby wziąć udział w odbudowie naszej ojczyzny, a teraz będziemy uważani za rebeliantów. Tak wygląda nagroda Napoleona za nasze oddanie, iż poświęcił nas zemście naszych monarchów”¹⁹. Wielu rodzinom z ziem zaboru rosyjskiego i austriackiego, których synowie wstąpili do Wojska Polskiego, groziły represje. Michał Ogiński, pisząc o traktacie w Tylży, zauważał: “[...] wiadomości te rozszerzyły zdziwienie w Wilnie i prowincjach polskich znajdujących się pod panowaniem moskiewskim, podobnie jak rzuciły postrach na rodziny, których kilku członków skompromitowało się. Wielu młodych ludzi, którzy opuścili zbyt pośpiesznie Litwę

¹⁷ J. U. Niemcewicz. *Pamiętniki 1809–1820*, t. 2. Poznań 1871, s. 261; E. Halicz. *Geneza Księstwa*, s. 167; J. Skowronek. *Antynapoleońskie koncepcje Czartoryskiego*. Warszawa 1969, s. 306; o niepopularności pokoju w Rosji zob.: H. Troyat. *Aleksandre I*. Paris 1980, s. 165.

¹⁸ J. Czubaty. *Księstwo Warszawskie*, s. 134–135.

¹⁹ J. Dubouchet z 4 VIII 1807 r. z Warszawy – Archives Diplomatiques (La Courneuve). Correspondance politique. Pologne. Supplément 16, zob.: M. Handelsman. *Między Prusami a Rosją*. Warszawa 1922, s. 201; E. Halicz. *Geneza Księstwa*, s. 201; por. wrażenia wywołane traktatem tyłżyskim w depeszy S. Vincenta z Warszawy z 22 VII 1807 r. w: M. Handelsman. *Instrukcje i depesze rezydentów francuskich w Warszawie 1807–13*: w 2 t., t. 1. Kraków 1914, s. 2–4.

i Wołyn w celu udania się do Wojska Polskiego, wystawiło krewnych i przyjaciół na śledztwa i prześladowania”. Dodawał przy tym, że wszyscy ci, którzy czekali tylko na przejście Niemna przez Napoleona, “znaleźli się rozczarowani”²⁰. Karol Prozor w liście do Józefa Wybickiego z 17 sierpnia 1807 r. stwierdzał: “Cieszyliśmy się najpiękniejszymi egzystencji Ojczyzny naszej nadziejami, wielbiliśmy tę rękę, która ją miała dźwignąć. Dzisiaj przyprowadzeni [...] do rozpacz. Niepewność taka losu ojczyzny jest dla mnie nieznośną”²¹.

Początkowo powszechnie uważano traktat tylżycki za grób wszelkich nadziei na przywrócenie Królestwa Polskiego. Ostatecznie utworzenie Księstwa Warszawskiego ogół przyjął z wdzięcznością – “jako dar Opatrzności i Napoleona, pojmując, że mu teraz trudno było więcej dla Polaków zrobić”²². Nadzieję na odbudowę Królestwa Polskiego obudził kolejny kryzys w stosunkach francusko-rosyjskich, narastający od zakończenia wojny cesarza Francuzów z Austrią w 1809 r. Aleksander I uznał wówczas, że wyczerpał możliwości uzyskania nowych korzyści z sojuszu z Napoleonem. Również idea Wielkiego Cesarstwa, która pozwoliła Francji zdominować Europę, wzbudzała sprzeciw cara. Katastrofalne skutki przynosiła dla Rosji blokada kontynentalna. W dodatku powiększenie w traktacie z Schoenbrunn z 1809 r. Księstwa Warszawskiego o ziemie III zaboru austriackiego, w proporcji trzykrotnie większej niż nabytki Rosji, złamało w ocenie cara postanowienia w sprawie polskiej zawarte w Tylży. Podgrzało to nadzieje Polaków na pełną odbudowę ojczyzny, co oznaczało zagrożenie dla ziem zagarniętych w rozbiorach przez Rosję²³. W tej sytuacji, Aleksander I zdecydował się na wojnę z cesarzem Francuzów i próbował pozyskać dla niej polskie elity, czemu służyła misja Adama Jerzego Czartoryskiego w Warszawie. Ale nieustępliwa postawa Polaków, wykluczyła możliwość wkroczenia do Niemiec i marszu w kierunku Francji bez starcia z armią Księstwa Warszawskiego. Co więcej, Polacy poinformowali Napoleona o tajnych propozycjach rosyjskich i groźbie wojny, co zmusiło cesarza do podjęcia rzuconej rękawicy.

²⁰ M. Ogiński. *Mémoire sur la Pologne et les Polonais depuis 1788 jusqu'à la fin de 1815*: w 3 t., t. 2. Paris 1827, s. 345; Szczególnie odłączenie prowincji białostockiej wywarło niemiłe wrażenie. L. Dembowski. *Moje wspomnienia*, t. 1. Sankt-Peterburg 1902, s. 320.

²¹ *Archiwum Wybickiego*, t. 2, s. 224; M. Dubiecki. *Karol Prozor oboźny w WKL*. Kraków 1897, s. 286–297.

²² J. Załuski. *Wspomnienia*. Kraków 1976, s. 63.

²³ K. Waliszewski. *Le règne d'Aleksandre I*, t. 1. Paris 1923, s. 299–303; Ch. Nesselrode. *Lettres et papiers*, t. 3. Paris 1908, s. 273, 413; D. Olivier. *Aleksandre I*. Paris 1973, s. 200, ocena, że Napoleon postąpił w sprawie polską dla wymuszenia przyjaznej postawy Rosji wobec Francji. O konwencji z 4 I 1810 r. zob.: A. Vandal. *Napoléon et Alexandre. L'alliance russe sous le premier Empire*: w 3 t., t. 2. Paris 1891, s. 354–393; *Correspondance de Napoléon I-er, publiée par ordre de l'Empereur Napoléon III* (dalej: *Correspondance*): w 32 t., t. 20. Paris 1865, s. 149–161; M. Kukiel. *Wojna 1812 r.*: w 2 t., t. 1. Kraków 1937, s. 11; Н. Троицкий. *1812. Великий год России*. Москва 1988, s. 37; Н. Дубровин. *Русская жизнь в начале XIX века // Русская старина* 109 (1901) 493. Autor pisze o nastrojach prowojennych już w lutym i marcu 1810 r., por.: H. Troyat. *Aleksandre I*, s. 193.

Cesarz Francuzów chciał krótkiej kampanii i przygotowując wojnę z Aleksandrem I dążył do jak najszybszego stoczenia zwycięskiej walnej bitwy na obszarze Litwy, co pozwoliłoby zmusić cara do uznania napoleońskich porządków w Europie. W związku z tym planem, obszar między Niemnem a Dźwiną Napoleon traktował jako obszar operacji przeciwko armii rosyjskiej. Unikał działań politycznych, które mogły przyspieszyć wojnę i zrzucić odpowiedzialność za nią na Francję. Z tej przyczyny opóźnił ogłoszenie Konfederacji Generalnej Królestwa Polskiego, która w jego intencji miała być wielkim powstaniem Polaków na zapleczu armii rosyjskiej. Ostatecznie Konfederacja Generalna ogłoszona 28 czerwca 1812 r. w Warszawie, wbrew jego intencjom, stała się manifestacją polityczną, zakończoną ogłoszeniem powstania Królestwa Polskiego²⁴. W tym czasie Wielka Armia w bardzo szybkim marszu posuwała się nad Niemen, tak, by po przekroczeniu tej rzeki pod Kownem, manewrem na Wilno, zaskoczyć i zniszczyć rosyjską 1. armię zachodnią zgrupowaną wokół stolicy Litwy. Już wówczas wojskom cesarza Francuzów zagrażało wycieńczenie i głód²⁵. Wojna rozpoczęła się w nocy z 23 na 24 czerwca 1812 r.

Aleksander I oraz generałowie i urzędnicy rosyjscy nie mieli wątpliwości, że w chwili wkroczenia Wielkiej Armii Napoleona na Litwę większość mieszkańców tego kraju stanie do walki przeciwko Rosji. Zdawano sobie sprawę, że Litwini natychmiast rozpoczną organizowanie nowych władz, których najważniejszym zadaniem będzie utworzenie regimentów, które u boku Napoleona ruszą na wojnę z Rosją. Aby to uniemożliwić i nie pozwolić na wykorzystanie zasobów Litwy przeciwko Rosji, w ostatnich latach przed wojną celowo zrujnowano gospodarkę kraju i pozbawiono go zasobów żywności. Nakazano również wywiezienie wszystkich kas państwowych oraz całego zasobu akt z archiwów i urzędów rosyjskich. Ziemie odda-

²⁴ D. Nawrot. Ostatnia Konfederacja Generalna z 1812 roku // *Między Barokiem a Oświeceniem. Parlamentaryzm* / red. B. Krysztup-Czupryńska, J. Kiełbik. Olsztyn 2016, s. 178–198. Napoleon podczas swego panowania był politykiem pragmatycznym, dostosowującym się do aktualnych okoliczności politycznych, niż politykiem kierującym się w działaniu utartymi schematami. W jego polityce najważniejszą rolę odgrywała skuteczność, a nie sztywno przestrzegane reguły. Wydaje się, że 1812 r. Napoleon nie miał sprecyzowanych projektów dotyczącej przyszłej Polski i Europy po zwycięstwie nad Rosją. D. Pradt. *Histoire de l'ambassade dans le Grand Duché de Varsovie en 1812*. Paris 1815, s. 57; A. Fain. *Manuscrit de 1812 pour servir à l'histoire de l'empereur Napoléon*, t. 1. Paris 1827, s. 49; A. de Ernouf. *Maret, duc de Bassano*. Paris 1884, s. 390; A. Caulaincourt. *Mémoire du Général de Caulaincourt, Duc de Vizeuce*, t. 1. Paris 1933, s. 281, 306; M. Handelsman. *Rezydenci napoleońscy w Warszawie 1807–1813*. Kraków 1915, s. 197; A. Vandal. *Napoléon et Alexandre*, t. 1, s. 13, 89; t. 2, s. 427, 539. Por.: M. Kukiel. Vues sur le trône de Pologne en 1812 // *Revue des Études Napoléoniennes* 34 (1932) 65–81.

²⁵ D. Nawrot. *Litwa i Napoleon*, s. 24–35; B. Dundulis. *Napoléon et la Lituanie en 1812*. Paris 1940, s. 159, uważał, że Polacy, by zachęcić Napoleona do wojny, przekazywali nieprawdziwe informacje o słabości Rosji i przychylności Litwy dla Napoleona. Por. ocenę skuteczności wywiadu: A. Nieuważny. Toruń centralą napoleońskiego wywiadu // *Spółczeństwo w dobie modernizacji. Polacy i Niemcy w XIX i XX wieku* / red. R. Bäcker, M. Chamot, Z. Karpus. Toruń 2000, s. 373–389.

wane nieprzyjacielowi mieli opuścić urzędnicy wszystkich szczebli, także urzędnicy samorządowi, których internowano i wbrew ich woli wywieziono w głąb Rosji²⁶.

Wprawdzie Napoleon już w pierwszym tygodniu wojny zajął Wilno, ale armia rosyjska była w odwrocie na wschód. W dodatku załamała się pogoda, a po fali upałów przyszło ochłodzenie i gwałtowne burze, które spowodowały zniszczenie dróg i olbrzymi ubytek koni. Obszary przez które przeszły oddziały napoleońskie zostały całkowicie zdewastowane. Pozbawione zasobów żywności ziemie litewskie nie były w stanie zaprowiantować Wielkiej Armii. Głód i rozkład dyscypliny spowodowały niespotykaną liczbę maruderów. W ich szeregach znaleźli się zbiegli żołnierze z wszystkich nacji Wielkiej Armii, dezercerzy z armii rosyjskiej, ludzie luźni oraz zbuntowani chłopci litewscy, którzy potracili domy, a dla których panujący chaos był sygnałem do zrzucenia więzów poddańczych. Zaczął się szerzyć zwykły bandytyzm. Wkroczenie Wielkiej Armii na Litwę przyniosło Litwinom wyzwolenie od rządów rosyjskich, ale sprowadziło na nich wszystkie okrucieństwa wojny²⁷. Mimo to większość Litwinów z entuzjazmem witała wojska cesarza Francuzów. Litwini w 1812 r. odrzucili rządy rosyjskie, które przyniosły im po rozbiorach wschodni despotyzm, korupcję oraz biurokratyzację wszystkich obszarów życia publicznego. Po 1809 r. nasiliły się represje wobec wszystkich podejrzanych o sprzyjanie idei odbudowy Polski. Wrogość potęgowała rosyjska polityka gospodarcza rujnująca gubernie zachodnie. W tych okolicznościach Litwini porzucili postawy oportunistyczne z czasów rządów rosyjskich i na wielu obszarach kraju rozpoczęli spontaniczną akcję powstańczą²⁸.

Początek wojny przyniósł klęskę wojennych planów Napoleona. Cesarz został zmuszony do pościgu za armią rosyjską. W tej sytuacji stanęła przed nim konieczność zorganizowania Litwy, tak by mógł korzystać z jej zasobów w dalszych działaniach wojennych przeciwko Aleksandrowi I. Po zajęciu Wilna powszechnie oczekiwano,

²⁶ Dodatkowe rozporządzenia do Prawideł o potrzebach wojennych postanowione przez wzajemne porozumienie się między głównokomenderującym pierwszą zachodnią armią a gubernskimi szlacheckimi marszałkami. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі, ф. 320, оп. 1, д. 12, л. 136–139; *Акты и документы виленского, ковенского и гродненского генерал-губернаторского управления к истории 1812–1813*: в 2 ч., ч. 1. Вильна 1912–1913, s. 88–94; *Отечественная война 1812 года. Издание военно-ученого комитета Главного Штаба*. Отдел 1: в 21 кн. Санкт-Петербург 1909, кн. 12, док. № 256, 289; 1911, кн. 14, док. № 49, 57, 94; Н. Троицкий. *1812. Великий год*, s. 81–82; В. Безотосный. *Разведка и планы сторон в 1812 г.* Москва 2005, s. 148–149.

²⁷ G. Fabry. *Campagne de Russie. Publié sous la Direction de la Section Historique de l'État-major de l'Armée*, t. 5. Paris 1860, s. 89, 758–759, 762, 846, 901; J. Iwaszkiewicz. *Litwa w roku 1812*. Kraków 1912, s. 153–155; A. Chuquet. *La guerre de Russie. Notes et documents*, t. 1. Paris 1912, s. 32; R. Sołtyk. *Napoléon en 1812. Mémoires historiques et militaires sur la campagne de Russie*. Paris 1836, s. 57–58; F. de Ségur. *Histoire de Napoléon et de la Grande Armée pendant l'année 1812*, t. 1. Paris 1825, s. 168; M. Ogiński. *Mémoire sur la Pologne*, t. 3. Paris 1829, s. 216–217, 291, 292; M. Choiseul-Gouffier. *Mémoires historiques sur l'empereur Alexandre et la cour de Russie*. Paris 1829, s. 64, 97.

²⁸ Raport W. Zalewskiego dla Komisji Administracyjnej Departamentu Wileńskiego z 18 VII z Rosieñ // Lietuvos Valstybes Istorijos Archyvas, f. 1532, a. 1, b. 1, f. 90–92.

że cesarz Francuzów utworzy osobne władze zdobytych guberni litewskich, a władzę zwierzchnią nad nimi odda rządowi Księstwa Warszawskiego. Jeszcze przed wojną Napoleon brał pod uwagę wiele wariantów rozwoju działań wojennych. Oczywiście nie określili w nich jednoznacznie politycznych losów zajętych w najbliższej przyszłości ziem. Pamiętać przy tym należy, że Napoleon nigdy nie trzymał się raz opracowanego projektu i zawsze w swojej polityce był skłonny wykorzystać wszelkie sprzyjające, a nieprzewidywalne okoliczności, które przynosił rozwój wypadków. Wkraczając na Litwę, cesarz Francuzów został jednak zmuszony do sprecyzowania swojej polityki wobec odradzającego się Królestwa Polskiego, tym bardziej że sam odezwą w Wilkowyszkach ogłaszał rozpoczęcie “drugiej wojny polskiej”.

Przebieg pierwszych dni kampanii zadecydował o rozwiązaniu, w którym Napoleon postanowił dać Litwie osobną organizację. Nie włączył zdobytych ziem litewskich do ogłoszonego 28 czerwca Królestwa Polskiego i zdecydował o powołaniu odrębnych władz litewskich²⁹. Wiązało się to ściśle z planami Napoleona dotyczącymi określenia przyszłego statusu odebranych Rosji ziem rozbiorowych. Cesarz Francuzów w tym przypadku działał o wiele szybciej niż na ziemiach zaboru pruskiego w 1806 r. i 1807 r., ale Wielka Armia zajęła kraj pozbawiony przez Rosjan całej administracji, co zmuszało go do natychmiastowego powołania struktur władzy pozwalających wykorzystać zasoby Litwy w dalszych działaniach wojennych³⁰. Nie ma dokumentów pozwalających w pełni poznać zamierzenia cesarza Francuzów w sprawie polskiej w czasie wojny z Rosją w 1812 r. W kwestii planów Napoleona wobec ogłoszonej w Warszawie Konfederacji Generalnej Królestwa Polskiego oraz przyszłości Księstwa Warszawskiego i napoleońskiej Litwy, możemy się opierać jedynie na poszlakach.

Cesarz Francuzów w pierwszych planach przebiegu wojny z Rosją zakładał, że Aleksander będzie bronił granic swego cesarstwa i nie dopuści do straty ziem uzyskanych w rozbiorach Rzeczypospolitej³¹. W dodatku Napoleon nie był pewien skali możliwego do osiągnięcia zwycięstwa nad Aleksandrem. Zapewne zakładał sukces pozwalający na odebranie Rosji części ziem uzyskanych w rozbiorach Rzeczypospolitej, które wraz z ziemiami Księstwa Warszawskiego mogłyby się stać podstawą utworzenia Królestwa Polskiego. Napoleon na pewno nie planował od-

²⁹ M. Baliński. Wilno w 1812 roku // Biblioteka Jagiellońska w Krakowie. Rps. 3087, k. 31–32; A. Potocki. Pamiętnik // Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (dalej: AGAD), Archiwum Publiczne Potockich (dalej: APP) 284, k. 154; M. Baliński. *Pamiętniki o Janie Śniadeckim*, t. 1. Wilno 1865, s. 694; A. Caulaincourt. *Mémoire*, t. 1, s. 357; H. Maret do Napoleona z 10 VIII 1812 z Wilna // Archives Nationales (dalej: AN), AF IV, 1647, pl. 3, nr 46; G. Fabry. *Campagne*, t. 5, s. 895; por.: M. Handelsman. *Instrukcje*, t. 2, s. 154–156; E. Sanguszkowski. *Pamiętnik 1786–1815*. Kraków 1876, s. 63; J. Iwaszkiewicz. *Litwa*, s. 77–78.

³⁰ Ordre du jour 1 VII 1812 // AN, AF IV 671, pl. 5354; D. Nawrot. *Litwa i Napoleon*, s. 280–285.

³¹ D. Nawrot. *Litwa i Napoleon*, s. 267–268, 345; V. Pugačiauskas. *Napoleono administracija Lietuvoje*. Vilnius 1998, s. 28–30, 190.

budowy Rzeczypospolitej w granicach sprzed pierwszego rozbioru. We wszystkich znanych przypadkach, cesarz Francuzów był twórcą nowych organizmów politycznych, a nie odtwórcą dawnych państw. Wprawdzie później Napoleon deklarował, że zawsze chciał odbudować Polskę jako państwo silne i niezależne, w granicach sprzed rozbiorów, ale przeczą temu jego faktyczne działania. Po opuszczeniu ziem litewskich przez armię rosyjską wycofującą się na wschód, Napoleon stracił zainteresowanie Konfederacją Generalną, która w jego zamierzeniach miała być wielką akcją powstańczą, a nie manifestacją polityczną. Wyhamował także spontaniczną akcję powstańczą Litwinów, która wymykała się spod kontroli Francuzów. Nigdy nie zamierzał Polakom pozwolić na odbudowę ich ojczyzny w granicach sprzed rozbiorów. Podobne deklaracje służyły stworzeniu, przeznaczonego dla potomnych, przekonującego obrazu szczerych intencji cesarza³².

Dlatego możemy przypuszczać, że Królestwo Polskie, które powstałoby po zwycięskiej wojnie z Rosją, obejmowałoby jedynie ziemie Księstwa Warszawskiego i zapewne utworzone w 1812 r. departamenty napoleońskiej Litwy: białostocki, grodzieński, wileński, być może także miński. Co istotne, utworzenie odrębnej Litwy nie wynikało z chęci zadośćuczynienia separatyzmowi Litwinów, który jeszcze przed wojną próbował podsycać Aleksander I, łudząc gabinetowym planem restytucji Wielkiego Księstwa Litewskiego w unii z Rosją. Przyjęte rozwiązanie, czyli ustanowienie Komisji Rządu Tymczasowego i pozostałych władz litewskich, w warunkach wojny 1812 r. było najbardziej racjonalnym i tymczasowym rozwiązaniem dla zdobytych ziem zaboru rosyjskiego³³. Pozwalało bowiem korzystać z ich zasobów w dalszych działaniach militarnych przeciwko Rosji, ale umożliwiało także po zwycięskim zakończeniu wojny z Rosją połączenie ich z Księstwem Warszawskim. Warto przy tym zauważyć, że nowe Królestwo Polskie, powstałoby nie w drodze inkorporacji wyzwolonej w 1812 r. Litwy do istniejącego już od 1807 r. Księstwa Warszawskiego, ale rozpozczęłoby swój byt od połączenia dwóch tymczasowych tworów państwowych.

W konsekwencji powstałby nowy organizm polityczny wpasowujący się w napoleoński układ sił w Europie po przegranej Aleksandra I. Cesarz Francuzów zyskałby w Królestwie Polskim państwo buforowe przeciwko Rosji. Byłoby one na tyle silne, by stanowić realną granicę Wielkiego Cesarstwa na wschodzie, a jednocześnie na tyle słabe, aby wpasować się w napoleońską Europę. Zbyt silne Królestwo Polskie wymknęłyby się spod kontroli cesarza, a także z ram owego systemu.

³² B. E. O'Meara. *Napoléon en exil ou l'écho de Sainte-Hélène*, t. 2. Paris 1822, s. 61 i 130. Odbudowa Królestwa Polskiego w takim kształcie miała zapewnić bezpieczeństwo napoleońskiej Europie, dla której polityka rosyjska stanowiła poważne zagrożenie. Polska miała być buforem zabezpieczającym kontynent przed barbarzyńcami z Północy, filarem sklepienia nowego gmachu Europy; E. A. de Les Cases. *Mémorial de Sainte-Hélène*: w 8 t., t. 7. Paris 1823, s. 12; *Correspondance*, t. 32. Paris 1869, s. 357; P. Gonnard. *Les origines de la légende napoléonienne. L'oeuvre historique de Napoléon à Sainte-Hélène*. Paris 1906, s. 226–227, 245–246.

³³ A. Potocki. Pamiętnik // AGAD, APP 284, k. 160.

Dlatego w czasie audiencji dla delegacji Konfederacji Generalnej Napoleon milczał w sprawie całej Galicji, która mogła być przekazana nowemu Królestwu Polskiemu w zamian za prowincje iliryskie administrowane przez Francję i oddane Austrii³⁴. Przyłączenie całej Galicji do państwa, które obejmowałoby ziemie Księstwa Warszawskiego i czterech departamentów litewskich nadmiernie zwiększałoby jego siłę. Takie rozwiązanie wchodziłoby w grę tylko wtedy, gdyby skala nabytków terytorialnych kosztem Rosji okazała się zbyt mała. Dlatego zajmując w marszu na wschód kolejne ziemie zaboru rosyjskiego, cesarz Francuzów nie włączył do Litwy guberni mohylewskiej i witebskiej, chociaż takie nadzieje żywili zwolennicy odbudowy Rzeczypospolitej w granicach sprzed 1772 r. Powołanie w tych dwóch guberniach osobnej administracji, niezależnej od władzy Komisji Rządu Litwy, wynikało z zamiaru wykorzystania ich jako karty przetargowej w przyszłych rokowaniach pokojowych z Aleksandrem I³⁵. Ale przede wszystkim, Napoleon musiał odłożyć ostateczne decyzje w sprawie polskiej do czasu rokowań pokojowych i nie mógł przedwczesnymi deklaracjami zamykać sobie pola manewru politycznego. Dla cesarza Francuzów najkorzystniejsze było pozostawienie sprawy przyszłości Księstwa Warszawskiego i Litwy kwestią otwartą³⁶. Ustanowienie odrębnych władz napoleońskiej Litwy nie zamykało drogi do realizacji każdego z możliwych wariantów ostatecznego uregulowania stosunków francusko-rosyjskich po wygranej przez Napoleona wojnie. Nie przypadkiem Hugues Maret książę Bassano w depeszy do ambasadora Dominique'a Pradta z 7 lipca z Wilna deklarował, że Komisja Rządu Tymczasowego na Litwie jest takim samym prowizorycznym rozwiązaniem, jakim w 1807 r. była Komisja Rządząca na ziemiach zaboru pruskiego.

Powstanie Królestwa Polskiego w takim kształcie byłoby korzystne dla Napoleona, ale także dla Polaków i Litwinów, ponieważ przyniosłoby im odbudowę bytu państwowego. Nowe państwo wprawdzie nie obejmowałoby wszystkich ziem dawnej

³⁴ J. de Clerq. *Recueil des traités de la France*, t. 2. Paris 1864, s. 354–364, 369–372; C. Metternich. *Mémoires, documents et écrits divers*, t. 2. Paris 1880, s. 438–442; E. Driault. *Napoléon et l'Europe. Le Grand Empire*. Paris 1924, s. 304, 333; F. Masson. *L'Autriche et Napoléon en 1812 // Revue des Études Napoléoniennes* 5 (1914) 211; M. Kukiel. *Wojna 1812 r.*, t. 1, s. 55–56, 62–64.

³⁵ Na tych terenach, po zajęciu ich przez Wielką Armię, Napoleon zastał społeczeństwo w stanie całkowitej bierności, a chęć współpracy z Francuzami zadeklarowało zaledwie kilku magnatów. Cesarz skomentował ten fakt w słowach: „Dobrze widzą, że nie ma tu żadnych Polaków, ten kraj to nie Polska”. Ta konstatacja nie mogła nie wpłynąć na zamierzenia Napoleona, który jeszcze nie miał sprecyzowanych planów co do kształtu terytorialnego przyszłego Królestwa Polskiego. Niewątpliwie, postawa społeczeństwa ziem wschodniobiałoruskich skłaniała do odrzucenia pomysłów odebrania Rosji wszystkich ziem litewsko-ruskich. M. Kukiel. *Wojna 1812 r.*, t. 2, s. 11–15.

³⁶ Rozstrzygnięcia w sprawie reorganizacji i kształtu Europy Wschodniej Napoleon odkładał do czasu zawarcia pokoju. O ostatecznych warunkach pokoju zdecydować mogła skala zwycięstwa Napoleona i przegranej Aleksandra. Cesarz Francuzów najprawdopodobniej dopuszczał wariant odbudowy Królestwa Polskiego na tyle silnego, aby stanowiło skuteczny bufor przeciwko Rosji, izolując ją od spraw europejskich i na tyle słabego, by poddawać się wpływowi francuskim. B. Dundulis. *Napoléon*, s. 167–168.

Rzeczypospolitej, ale stanowiłoby istotną zmianę w stosunku do tymczasowego rozwiązania z Tylży, jakim było Księstwo Warszawskie. Polacy i Litwini odzyskiwaliby państwo mniejsze niż Rzeczypospolita z 1792 r., ale o realnej sile nowego Królestwa Polskiego w Napoleońskiej Europie zdecydowałby wysiłek całego społeczeństwa w budowie jego potęgi ekonomicznej i militarnej oraz zastosowane w jego konstrukcji nowoczesnego systemu prawnego, administracyjnego i oświatowego. Niewątpliwie odbudowa Polski była dla Napoleona funkcją stosunków francusko-rosyjskich, ale dzięki jego życzliwości Polacy i Litwini mogliby po zwycięskim zakończeniu wojny francusko-rosyjskiej zrealizować w części swoje aspiracje państwowe³⁷.

Podstawowym problemem dla Polaków w ciągu ostatnich dwóch wieków była walka o niepodległość i formowanie się w tym okresie nowoczesnego i wolnego narodu. Do dziś, pomimo wielkich przemian w mentalności społeczeństwa i zmian w zbiorowej pamięci, przeżyły związane z tą walką tradycje patriotyczne, wyrastające z romantycznych legend. Jedną z nich jest legenda Napoleona. Jak pisał o niej Andrzej Zahorski: “Uwierzyli w jego misję liberałowie [...] za swój katechizm polityczny uznali Memoriał. Ukochali go jako Prometeusza ludzkości romantycy. Tęskniły do jego pamięci podzielony i ujarzmione narody. Prosty lud zapamiętał z jego epepei, że był to potężny, straszliwy pogromca królów, który walczył o lepszego, sprawiedliwszego świat”³⁸.

Pamiętać przy tym należy, że wojna 1812 r. nie była “wojną polską”, lecz wojną przeciwko Rosji, prowadzoną przez cesarza Francuzów z udziałem Polaków i Litwinów. “Przede wszystkim Francja” – ta zasada określała politykę Napoleona, która wykluczała poświęcenie interesów cesarstwa Francuzów dla realizacji innych celów. Nie wykluczało to jednak sytuacji, w której cesarz upatrując korzyści dla Francji, podjąłby się odbudowy Królestwa Polskiego, przekreślając zaniechania monarchii burbońskiej w latach upadku Rzeczypospolitej w końcu XVIII wieku³⁹.

³⁷ W 1812 r. Napoleon dążył do korzystnego dla Francji rozstrzygnięcia wojny z Rosją i nie mógł zrobić niczego, co utrudniłoby osiągnięcie tego celu. Gdyby uznał niepodległość Polski w granicach z 1772 r., zgodnie z oczekiwaniami części Polaków, nawet przy zdecydowanym zwycięstwie, uniemożliwiłby sobie zawarcie pokoju z Rosją. Dlatego odwlekał rozwiązanie kwestii Królestwa Polskiego do czasu zawarcia pokoju, zachowując w trakcie działań wojennych niezbędną swobodę podejmowania działań korzystnych w danym momencie. D. Nawrot. *Litwa i Napoleon*, s. 268–271; B. Dundulis. *Napoléon*, s. 157–158.

³⁸ A. Zahorski. *Napoleon*. Warszawa 1982, s. 493.

³⁹ Na sprawę polską wpływał stosunek Napoleona do Rosji. Potwierdzają to wydarzenia wojny 1812 r., której właściwym celem nie było zniszczenie Rosji. Tego celu nie można było osiągnąć, zważywszy na potencjał tego kraju. Dlatego celem Napoleona było narzucenie Rosji pokoju zgodnego z interesami Francji. Zwyciężając, mógł on zmusić Aleksandra do uznania porządku tylżyckiego, skierowanego przeciwko Anglii, co umożliwiłoby dokończenie procesu konsolidacji Wielkiego Cesarstwa. Byłoby to niemożliwe w razie restauracji Rzeczypospolitej, ponieważ łączyłoby się to ze zbyt wielkim kosztem, jaki musiałaby ponieść Rosja. Tracąc większość zachodnich obszarów swego państwa, zachęcana w oporze przez Anglię, Rosja nigdy nie zechciałaby się poddać polityce francuskiej. E. Driault. *Napoleon et l'Europe*, s. 401; D. Nawrot. *Litwa i Napoleon*, s. 272; B. Dundulis. *Napoléon*, s. 166–169.

Potwierdza te słowa również opinia księcia Józefa Poniatowskiego, który w ocenie Józefa Szumlańskiego uważał, że geniuszowi Napoleona nikt nie jest się w stanie oprzeć, a jego niepokonana ambicja wyniesienia Francji na najwyższą pozycję na kontynencie, stwarza nadzieje dla Polaków, ponieważ przynieść musi upadek Rosji, co otworzy drogę do niepodległości ojczyzny⁴⁰.

Napoleon dostrzegał negatywne skutki dla Francji rozbiorów Rzeczypospolitej, ale istotną rolę w planach cesarza odgrywała także jego przychylność dla Polaków. Dobrze to świadczy o Napoleonie jako człowieku i polityku, który w swoich zamiarach uwzględniłby zasługi i poświęcenie Polaków w kolejnych wojnach z 1807 r., 1809 r. i 1812 r. Nie zapominałby o nich przy zawieraniu pokoju po zwycięskiej wojnie z Aleksandrem I, tak jak nie zapominał o polskich oficerach i żołnierzach w traktacie abdykacyjnym z Fontainebleau 11 kwietnia 1814 r., gwarantując im powrót do kraju⁴¹. Symptomatyczne są słowa zapisane przez Waleriana Łukasińskiego w *Pamiętniku*: „Że Napoleon oszukiwał Polaków dla własnej korzyści, to nam powtarzają już milion razy i w różnych językach. Niech temu wierzy, kto chce, tylko Polaki, których to bliżej interesuje, temu nigdy nie uwierzą”⁴². Jednak i dzisiaj stosunek cesarza Francuzów do Polaków i jego burzliwe losy, przez jednych uznawane będą za przestrożę o końcu tyrana, natomiast drudzy widzieć w nim będą prekursora postępu i wskrzesiciela Królestwa Polskiego. Ale to przede wszystkim fenomen geniuszu cesarza Francuzów nadal będzie działał na wyobraźnię ludzką, będąc siłą sprawczą rozpalonych namiętności i zacieklej sporów, także wśród kolejnych pokoleń historyków.

References

- Akty i dokumenty wileńskiego, kowenskogo i grodnenskogo general-gubernatorskiego uprawleniya k istorii 1812–1813: v 2 cz., cz. 1. Wilno 1912. [In Russian.] *Archiwum Wybickiego* / wyd. Andrzej Michał Skalkowski, t. 2. Gdańsk 1950. [In Polish.]
- Arnold James, Reinertsen Ralph. *Triumf Napoleona. Kampania frydlandzka 1807 roku*. Oświęcim 2012. [In Polish.]
- Baliński Michał. *Pamiętniki o Janie Śniadeckim*, t. 1. Wilno 1865. [In Polish.]
- Bezotosnyj Viktor. *Razvedka i plany storon v 1812 g*. Moskwa 2005. [In Russian.]
- Caulaincourt Augustin. *Mémoire du Général de Caulaincourt, Duc de Vizence*, vol. 1. Paris 1933. [In French.]

⁴⁰ Korespondencja i papiery pułkownika Józefa Szumlańskiego, adiutanta księcia Józefa Poniatowskiego, z lat 1799–1830 // Biblioteka Polskiej Akademii Nauk i Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie. Rkps. 1800, k. 172–180.

⁴¹ F. W. Ghillany. *Manuel diplomatique, recueil des traités de paix européens*. Paris – Bruxelles 1856, s. 245–248.

⁴² W. Łukasiński. *Pamiętniki*. Warszawa 1986, s. 31.

- Choiseul-Gouffier Marie. *Mémoires historiques sur l'empereur Aleksandre et la cour de Russie*. Paris 1829. [In French.]
- Chuquet Arthur. *La guerre de Russie. Notes et documents*, vol. 1. Paris 1912. [In French.]
- Clerq Jules de. *Recueil des traités de la France*, vol. 2. Paris 1864. [In French.]
- Correspondance de Napoléon I-er, publiée par ordre de l'Empereur Napoléon III*, t. 32. Paris 1870. [In French.]
- Czubaty Jarosław. *Księstwo Warszawskie (1807–1815)*. Warszawa 2011. [In Polish.]
- Czubaty Jarosław. *Warszawa 1806–1815. Miasto i ludzie*. Warszawa 1997. [In Polish.]
- “*Dał nam przykład Bonaparte*”. *Wspomnienia i relacje żołnierzy polskich 1796–1815*, t. 1 / wyd. Robert Bielecki, Andrzej Tyszka. Kraków 1984. [In Polish.]
- Dembowski Leon. *Moje wspomnienia*, t. 1. Sankt-Peterburg 1902. [In Polish.]
- Driault Édouard. *Napoléon et l'Europe. Le Grand Empire*. Paris 1924. [In French.]
- Dubiecki Marian. *Karol Prozor obożny w WKL*. Kraków 1897. [In Polish.]
- Dubrovin Nikolaj. *Russkaya zhizn v nachale XIX veka // Russkaya Starina* 109 (1901). [In Russian.]
- Dundulis Bronius. *Napoléon et la Lituanie en 1812*. Paris 1940. [In French.]
- Ernouf Alfred de. *Maret, duc de Bassano*. Paris 1884. [In French.]
- Fabry Gabriel. *Campagne de Russie. Publié sous la Direction de la Section Historique de l'État-major de l'Armée: en 5 vol.*, vol. 5. Paris 1903. [In French.]
- Fain Agathon. *Manuscrit de 1812 pour servir à l'histoire de l'empereur Napoléon*, vol. 1. Paris 1827. [In French.]
- Fiszerowa Wirydianna. *Dzieje moje własne i osób postronnych*. Warszawa 1988. [In Polish.]
- Ghillany Friedrich Wilhelm. *Manuel diplomatique, recueil des traités de paix européens*. Paris – Bruxelles 1856. [In French.]
- Goclon Jacob. *Polska na królu pruskim zdobyta. Ustrój, administracja i sądownictwo doby Komisji Rządzącej w 1807 roku*. Wrocław 2002. [In Polish.]
- Gonnard Philippe. *Les origins de la légende napoléonienne. L'oeuvre historique de Napoléon à Sainte-Hélène*. Paris 1906. [In French.]
- Grochulska Barbara. *Księstwo Warszawskie*. Warszawa 1991. [In Polish.]
- Handelsman Marcelli. *Instrukcje i depesze rezydentów francuskich w Warszawie 1807–13: w 2 t.* Kraków 1914. [In Polish.]
- Handelsman Marcelli. *Między Prusami a Rosją*. Warszawa 1922. [In Polish.]
- Handelsman Marcelli. *Napoleon a Polska*. Warszawa 1914. [In Polish.]
- Handelsman Marcelli. *Rezydenci napoleońscy w Warszawie 1807–1813*. Kraków 1915. [In Polish.]
- Halicz Emanuel. *Geneza Księstwa Warszawskiego*. Warszawa 1962. [In Polish.]
- Iwaskiewicz Jarosław. *Litwa w roku 1812*. Kraków 1912. [In Polish.]
- Jasiński Janusz, Skowronek Sławomir. *Wschodniopruskie kampanie Napoleona. Wielka Armia i wojska polskie w 1807 roku. Historia, tradycja, legendy*. Olsztyn 2007. [In Polish.]

- Kukiel Marian. *Dzieje oręża polskiego w epoce napoleońskiej*. Poznań 1912. [In Polish.]
- Kukiel Marian. Vues sur le trône de Pologne en 1812 // *Revue des Études Napoléoniennes* 34 (1932) 65–81. [In French.]
- Kukiel Marian. *Wojna 1812 r.*: w 2 t. Kraków 1937. [In Polish.]
- Les Cases Emmanuel de. *Mémorial de Sainte-Hélène*, vol. 7. Paris 1823. [In French.]
- Lechartier Georges. *Manewr na Pułtusk*. Oświęcim 2011. [In Polish.]
- Loret Maciej. *Między Tylżą a Jeną (1806–1807)*. Warszawa 1902. [In Polish.]
- Łukasiński Walerian. *Pamiętniki*. Warszawa 1986. [In Polish.]
- Masson Frédéric. L'Autriche et Napoléon en 1812 // *Revue des Études Napoléoniennes* 5 (1914). [In French.]
- Metternich Clemens. *Mémoires, documents et écrits divers*, vol. 2. Paris 1880. [In French.]
- Nawrot Dariusz. *Litwa i Napoleon w 1812 roku*. Katowice 2008. [In Polish.]
- Nawrot Dariusz. Ostatnia Konfederacja Generalna z 1812 roku // *Między Barokiem a Oświeceniem. Parlamentaryzm /* red. Barbara Krysztop-Czupryńska, Jerzy Kiełbik. Olsztyn 2016, s. 178–198. [In Polish.]
- Nesselrode Charles. *Lettres et papiers*, vol. 3. Paris 1908. [In French.]
- Niemcewicz Julian Ursyn. *Pamiętniki 1809–1820*, t. 2. Poznań 1871. [In Polish.]
- Nieuważny Andrzej. *My z Napoleonem*. Wrocław 1999. [In Polish.]
- Nieuważny Andrzej. *Napoleon na Mazowszu. Bitwy pod Pułtuskim i Gołyminem 1806–1807*. Pułtusk 2007. [In Polish.]
- Nieuważny Andrzej. Toruń centralą napoleońskiego wywiadu // *Spółczesność w dobie modernizacji. Polacy i Niemcy w XIX i XX wieku /* red. Roman Bäcker, Marek Chamot, Zbigniew Karpus. Toruń 2000, s. 373–389. [In Polish.]
- Ogiński Michel. *Mémoire sur la Pologne et les Polonais depuis 1788 jusqu'à la fin de 1815*: en 3 vol., vol. 2–3. Paris 1826–1827. [In French.]
- Olivier Daria. *Aleksandre I*. Paris 1973. [In French.]
- O'Meara Barry Edward. *Napoléon en exil ou l'écho de Sainte-Hélène*, vol. 2. Paris 1822. [In French.]
- Otechestvennaya vojna 1812 goda. Izdanie voenno-uchenogo komiteta Glavnogo Shtaba. Otdel 1*: w 21 kn., kn 12, 14. Sankt-Peterburg 1900–1914. [In Russian.]
- Pachoński Jan. *Generał Jan Henryk Dąbrowski 1755–1818*. Warszawa 1981. [In Polish.]
- Pachoński Jan. *Legiony Polskie 1794–1807. Prawda i legenda*, t. 1. Warszawa 1969. [In Polish.]
- Potocka Anna. *Pamiętniki*, t. 1. Warszawa 1898. [In Polish.]
- Pradt Dominique de. *Histoire de l'ambassade dans le Grand Duché de Varsovie en 1812*. Paris 1815. [In French.]
- Pugačiauskas Virgilijus. *Napoleono administracija Lietuvoje*. Vilnius 1998. [In Lithuanian.]
- Sanguszko Eustachy. *Pamiętnik 1786–1815*. Kraków 1876. [In Polish.]

- Skowronek Jerzy. *Antynapoleońskie koncepcje Czarotoryskiego*. Warszawa 1969. [In Polish.]
- Skowronek Jan. *Książę Józef Poniatoski*. Wrocław – Warszawa 1984. [In Polish.]
- Séгур Philippe de. *Histoire de Napoléon et de la Grande Armée pendant l'année 1812*, vol. 1. Paris 1825. [In French.]
- Sobieski Waclaw. *Legenda historyczna // Studia Historyczne*. Lwów – Warszawa 1912. [In Polish.]
- Sołtyk Roman. *Napoléon en 1812. Mémoires historiques et militaires sur la campagne de Russie*. Paris 1836.
- Szyndler Bartłomiej. *Tadeusz Kościuszko 1746–1817*. Warszawa 1991. [In Polish.]
- Troickij Nikolaj. *1812. Velikij god Rossii*. Moskva 1988. [In Russian.]
- Troyat Henry. *Aleksandre I*. Paris 1980. [In French.]
- Tulard Jean. *Murat*. Gdańsk 2002. [In Polish.]
- Vandal Albert. *Napoléon et Alexandre. L'alliance russe sous le premier Empire*: en 3 vol., vol. 1–2. Paris 1891. [In French.]
- Waliszewski Kasimierz. *Le règne d'Aleksandre I*, vol. 1. Paris 1923. [In French.]
- Wybicki Józef. *Życie moje*. Wrocław 2005. [In Polish.]
- Zahorski Andrzej. *Napoleon*. Warszawa 1982. [In Polish.]
- Zahorski Andrzej. *Spór o Napoleona we Francji i w Polsce*. Warszawa 1974. [In Polish.]
- Zahorski Andrzej. *Z dziejów legendy napoleońskiej w Polsce*. Warszawa 1971. [In Polish.]
- Zajewski Władysław. *Józef Wybicki*. Warszawa 1983. [In Polish.]
- Załuski Józef. *Wspomnienia*. Kraków 1976. [In Polish.]

Даріуш Наврот
 професор доктор габілітований
 Сілезький університет

НАПОЛЕОН БОНАПАРТ І ВІДБУДОВА ПОЛЬСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Метою опрацювання є переосмислення історіографічного образу ставлення Наполеона до ідеї створення Польського королівства, що нею після поділів Речі Посполитої надихалися наступні покоління поляків. На основі архівних і опублікованих джерел, найважливіших наукових праць, як давніших, так і сучасних, здійснюється спроба верифікувати наявний міф про ставлення імператора французів до польського питання. Польська історіографія, оцінюючи діяльність Бонапарта в польському питанні, не раз піддавалася впливові створеної у XIX ст. наполеонівської легенди. Ця легенда, що постала в умовах чужоземного панування, була виразом бунту підкореної нації, яка шукала шляхів повернення до незалежності, плекаючи віру в ефективну французьку

допомогу в боротьбі за свободу. Чергові генерації істориків або насамперед брали до уваги патріотичну функцію наполеонівської традиції в польському суспільстві, яку їхні публікації мали плекати й розвивати, або її відкидали й навіть поборювали. У цій статті проаналізовано політику Наполеона під час т. зв. першої польської війни 1806–1807 рр., війни з Австрією 1809 р., але головню т. зв. другої польської війни в 1812 р., коли ідея створення Польського королівства зазнала певного прогресу. Нові свідчення, що стосуються, зокрема, подій у східній частині колишньої Речі Посполитої в 1812 р., уможливають й нову спробу реконструкції фактичної політики Наполеона в польському питанні під час його конфронтації з російським царем Олександром I. На їхній підставі окреслено політичні наміри й очікування імператора французів щодо Варшавського герцогства та створеного під французьким протекторатом тимчасового уряду Литви. Ця політика, у разі перемоги Наполеона, мала б наслідком відбудову Польської та Литовської держав, які, щоправда, не охоплювали б усіх земель давньої Речі Посполитої, але, поза сумнівом, становили б істотну різницю в порівнянні до непослідовного рішення, прийнятого в Тільзіті. Реалізацію цього плану унеможливила поразка імператора французів у війні з Росією.

Ключові слова: історіографія, образ, Наполеон, Річ Посполита, Варшавське герцогство, війна, Росія, міф, традиція.